

Gyvoji Tauragnų krašto legenda

Bonifacas Stundžia

Eugeniją Šimkūnaitę, daktarę ar žiniuonę, kaip ją vadindavo žmonės, pažinojo visi tauragniškiai, kuriems, tarp jų – ir man, ji tebėra gyva legenda. Nors esu kitos kartos žmogus, gimęs tais metais, kai garsioji tauragniškė jau buvo apgynusi daktaro disertaciją, tuomet vadintą kandidatine, įvairiausių pasakojimų apie šią išskirtinę asmenybę nešiojuosi nuo vaikystės. Mano tėvas Petras, Šimkūnaitės vienmetis, yra pasakojęs apie jos tėvą Praną, gerbiamą Tauragnų vaistininką ir žolininką, žuvusį antrojo pasaulinio karo pradžioje bene vokiečių bombai pataikius į vaistinę, apie iš tolimosios Rusijos parsivežtą žmoną Olga, medicinos seserį, ir apie nepaprastą jų dukrą Gesią, tapusią Lietuvoje garsia botanike, žolininke, bet prieinamą ir kaimo žmogui. Parvykusi į Tauragnus, ji visada susitikdavo su senosiomis miestelio gyventojomis, tarp jų – ir Adele (Adalia) Bikuviene, tolima mano tėvo giminaitė.

Tiesiogiai susidurti su Eugenija Šimkūnaitė teko vėlokai, pirmąkart gal praeito amžiaus aštuntajame dešimtmetyje. Kilo mintis pakviesti ją į Vilniaus universiteto Ramuvos klubą. Pilnutėlėje didžiojoje Filologijos fakulteto auditorijoje daktarė pasakojo, kaip reikia gyventi, maitintis savo žemės vaisiais, uogomis, nekvailioti su visokiomis dietomis, ne tik gydytis ir stiprintis savomis žolelėmis, bet ir tausoti jas: „Nerauk, neskink, neplėšk, žmogau, esi tos pačios gamtos dalis“. Daugeliui klausytojų tai buvo tikra ekologinės elgsenos pamoka. Po paskaitos jaunimas apipylė daktarę klausimais. Atmintyje labai gerai išliko vienas jų: ar žmonijos nepražudys tarša? Atsakymas turbūt ne vienam buvo netikėtas: žmonės prisitaikys prie didėjančios taršos, žinoma, tai nereiškia, kad jos nereikia mažinti. Eugenija Šimkūnaitė pasirodė esanti didelė optimistė.

Antrąkart itin artimai susidurti su daktare pasitaikė pačioje atgautos nepriklausomybės pradžioje, bene 1991 metais. Rodos, botanikų ar farmacininkų prašymu sutikau paredaguoti Šimkūnaitės parengtą pasakų apie medžius knygelę, kažkurios leidyklos tarsi atmestą dėl kritiškos tautosakos specialisto recenzijos. Gavau rašomąją mašinėlę surinktą tekstą, kurio pratarmėje autorė teigė pasakas užrašiusi iš senųjų tauragniškių. Atidžiai perskaičius knygelę, neliko abejonų, kad tai daktarės kūriniai, meistriškai perteikiantys pasakoms būdingą stilių, panaudojantys vieną kitą jų motyvą, prisodrinti aukštaičių vartojamos leksikos ir žodžių formų bei junginių, pvz.: *stalas dar nuo vakarienės nenudarytas*, t. y. nenuvalytas; *sudaryti* „sutvarkyti“, *rastum* „gal, tikriausiai“, *ankslis* „alksnis“, *testa* „tegu“, *rodžias* „rodosi“, *insiprašė* „įsiprašė“, *nepagalus* „silpnas“, *čiulmyti* „čiulpti, žįsti“. Pasitaiko ir tokių žodžių, niekur neužfiksuotų, tad greičiausiai sukurtų knygelės autorės, pvz.: *ankstyvė* „trešnė“, *kadaujoj* „senų senovėje“, *loženos* „vėjavarčiai“, *opšti* „ošti“, *šiuoriai* „švyliai“, *žygas* „pasiuntinys“.

Šimkūnaitė neieškojo žodžio kišenėje, puikiai mokėjo tauragniškių šnektą, buvo puiki pasakotoja ir klausytojus sugebėdavo įtikinti net ir tokiais dalykais, kurių tikrovėje nebuvo. Tai yra liudijusi ne viena jos bendraklasė iš Utenos gimnazijos. Įgimtas Eugenijos kūrybiškumas, ko gero, ištirpdė ribas tarp realybės ir fantazijos. Gali būti, kad dalis Tauragnų apylinkės žodžių, ypač augalų pavadinimų, Šimkūnaitės siųstų Lietuvių kalbos žodyno redakcijai, yra jos kūriniai.

Pasakų apie medžius ir medelius tekstai ir gyvas autorės pasakojimas mane taip pagavo, įtraukė, kad nemačiau prasmės kišti nosį į originalų daktarės diskursą. Pataisiau tik korektūros, skyrybos klaidas, vieną kitą pasikartojimą. Gana greitai susidorojęs su redaktoriaus, tiksliau – korektoriaus darbu, sukau galvą, kaip įtikinti Šimkūnaitę, kad ji pratarmėje neužsimintų pasakas užrašiusi iš senųjų tauragniškių (tai greičiausiai ir lėmė minėtą kritišką atsiliepimą apie knygelę). Kai telefonu raportavau atlikęs užduotį, Šimkūnaitė mane pakvietė į savo butą Lazdynuose. Važiavau iš Justiniškių, kur gyvenau, kupinas nerimo: kaip man seksis su tokia nestandartine įžymybe bendrauti, ar nepasiūš redaktoriaus, kur vėžiai žiemoja. Pravėręs buto duris ir sutiktas skvarbiu šeiminkės žvilgsniu išvydau gausybę įvairiai supakuotų ir pakabintų vaistažolių – tiek koridoriuje, tiek daktarės darbo kambaryje, kurio svarbiausias baldas – nemažas stalas su rašomąja mašinėle – irgi skendo tarp vaistažolių pakų. Prie to stalo ir susėdome. Ėmiau girti pasakas bei jas lydinčius patarimus, kaip naudotis gydamosiomis medžių lapų, žiedų, pumpurų, žievės, sulos gydamosiomis savybėmis, ir originalias mįsles, sukurtas liaudies mįslių pavyzdžiu. Knygelė tikrai sudomins ir jaunimą, ir suaugusius. Nebeatsimenu, ar aš autorei įpiršau, ar ji pati jau buvo sumaniusi, – sudaryti retesnių žodžių žodynėlį. Peržvelgėme negausias teksto korekcijas, paaiškinau korektūros, skyrybos taisymus. Pajutęs užsimezgsų ryšį, pagaliau išdrįsau žengti prie knygelės pratarmės. Sakau, gal nebūtina nurodyti, kad pasakos užrašytos iš senųjų tauragniškių, juk nuo to jų vertė nė kiek nesumažės. Daktarė sukluso, nebeatsimenu, ką atsakė, tačiau kategoriško mano siūlymo atmetimo nejutau.

Ir štai 1991-ųjų metų rudenį Šimkūnaitės pasakų knygelė išvydo dienos šviesą. Knygelę, išspausdintą didelėmis raidėmis, papuoštą patraukliomis dailininkės Ilonos Norkūnaitės iliustracijomis, užsklandomis ir padovanotą pačios autorės su nelengvai įskaitomu, bet labai mielu įrašu „Su padėka už talką“, neramiai imu į rankas. Pirmiausia rūpi pratarmė, pavadinta „Kaip sumaniau knygelę parašyti, arba įžanga mažajam skaitytojui“. Perskaičius nerimas ištirpsta. Autorė pasakoja apie vaikystėje į tėvo vaistinę atvykusį žmogų, prisistačiusį kaip senis Pranas. Iš Pranio ji išgirdusi daugybę pasakų su priesaku „kai sena būsi, mažiems persakysi“. Kai atėjęs laikas Pranio priesaką vykdyti, paaiškėję, kad jis, t. y. Pranas Mašiotas, pasakas į knygutes surašęs. Nieko kito nelikę, kaip pradėti „senų senovėje sektas, dar į knygas nesurašytas, pasakas sekti mažiems smalsiems“. Pasirinkusi pasakas apie medžius: „ši sritis man žinomiausia, kol kas liaudies medicinos folkloras daugiausiai nuskriaustas, be to, mažiesiems medžiai ryškiau įsimena negu smulkios žuvytės“. Tolesnė pastraipa vingriai šimkūnaitiškai įvardija kūrinių autorystę: „Įžangai <...> panaudojau tikrą pasaką, tačiau jungdama atskirus skyrelius turėjau šį tą ir pati parašyti. Vartoju pasakų fragmentus, gyvosios kalbos <...> žodžius, pasakymus. Kiek galėjau, stengiausi laikytis pasakų stiliaus“¹.

Kai atgavus nepriklausomybę, kažkuriuo metu miesteliams ir kaimams imta „tiesti“ gatves, kurti jų pavadinimus, išdrįsau kreiptis į garsiąją moterį, ką ji galėtų pasiūlyti Tauragnams šiuo klausimu. Daktarė man atsiuntė šešių puslapių rašomąja mašinėle per kalkę atspausdintą tekstą, kurio ištraukomis norėčiau čia pasidalyti (tai, kas laužtiniuose skliaustuose pridėta mano).

¹ Ši ir kitos citatos iš: Eugenija Šimkūnaitė. *Girios medeliai, žali žaliuonėliai*. Vilnius: Valst. Leidybos centras, 1991. 152 p.

Iš jų galima susidaryti įspūdį, kaip gerai Šimkūnaitė pažinojo įvairiaučius mylimo miestelio žmones, jų pavardes ir pravardes, kilmę.

„Gatvių lyg ir nebuvo, buvo keliai, keliukai <...> Manyčiau, geriau prisiminti senus, buvusius ligi išsikeliant daugeliui į vienkiemius <...>

Iš miestelio aikštės, šiauriniu šventoriaus pakraščiu ėjo klebonijos keliukas, kaip suprantama, į kleboniją ir maždaug puskelėje į šiaurę – į poros davatkų namelius, vienas buvo Tartilaitės, kitas, rodos, Jakštonytės.

Šiauriau buvo Utenos kelias, iš vienos jo pusės buvo vargoni[ni]nkui skirtas namas, iš kitos – Laurinavičiaus Raupio, kiek toliau Utenos link – kito Laurinavičiaus ir priešais Ūdro. Už Ūdro namo buvo Baužių keliukas į šiaurę, ten buvo pora Baužių namų, Šimkūnų namas ir vienas ar du Baužių namai pagal Utenos kelią. Visai prie galo buvo Lukštų kiemelis – nuo gatvės platus atšlaimas be aptvėrimo, iš dviejų šonų ir skersai gale po namą, viename jų gyveno Kurlavičienė, kitame Lukštienė Aleksandra, našlė, vėliau išvažiavusi Kauną; duktė baigė dailės institutą, pokaryje išvyko į Vakarus.

Maždaug ties Lukštų kiemo galu, priešingoje pusėje į vakarus, ėjo Paakmenio keliukas (tada ežerą vadino Akmeniu, dabar – Bliūdeliu). Šiaurinėje Paakmenio keliuko pusėje buvo du namai – našlės ar gyvanašlės Kelbauskienės (Kunigėlytės) ir kalvio, o pietinėje – gal trys, iš jų du Vaišnorų (berods pusbrolių), vienas medinis – Bačkinink[o], kitas – Vėdar[o]. Paakmenio keliukas gana greit šakojosi į du kelius: Paežerės ir Paakmenio arba dar ir Priepalos keliuku vadinamo.

Utenos kelias suko į šiaurę. Už Lukštų kiemo namų nebebuvo. Maždaug ties kapinėmis į Utenos kelią įėjo Aplinkinis keliukas, einantis į rytus, pro Vopnyčią (tada jau retai kada bedegdavo [kalkes]) ligi Pilkenių kelio – į rytus už Tauragnų <...>

Šiaurinėje Tauragnų dalyje, prie aikštės, buvo žydų namai: dviejų aukštų, gan didelis Hamburgo–Lifšico, už jo Žydų kišenėlė su keliais namais gale ir šone ir gan plačia stačiakampe aikštele iš aikštės pusės. Už kišenėlės kampinio namo buvo Kahalo namas, pasak žydų, pirmasis žydų namas Tauragnuose ir visoje Lietuvoje <...>. Žydai šnekėję, kad Kahalo namas einęs aštuntą šimtą metų. <...> Nors žydai gerokai protestavo, bene [19]32 ar [19]33 kaip nusenusių jį nugriovė. Tai būta didelio aukštu stogu namo <...>.

Kahalo (žyd. bendruomenė) namo rytiniu pakraščiu ėjo Škalos² kelias, einantis pro senąją ir naująją sinagogas (beje, jų abiejų lankytojai dažnai nuožmiai susimušdavo, tvarstyti tekdavo vienus vaistinėje, kitus – pas felčerį). Kai miestelį ėmėsi kiek tvarkyti, Škalos kelią vadino Mokyklos keliu. <...>

Bene ties antru namu nuo Kahalo buvo Žydų ulytėlė – siaura gatvelė, abipus užstatyta nedideliais namukais, kai kurių jų vakariniai galai vos vos nesilietė su Škalos namų rytiniais galais. <...>

² Tarm. *škala* „sinagoga“.

Tauragniškiamis miestais – tik Tauragnai, Kaunas, Vilnius, Utena – tik miesteliai, taip ir sėliečiams – pasaulio centras tik Sėlė³. Kaimas didelis ir gan turtingas, tačiau panašių apylinkėje buvo. Ar nebuvo Tauragnai kokios aukštaitiškos genties, o Sėlė – sėlių sostinės? Išdidumas ir priešiškusumas ne šiaip sau, o iš šaknų ir ligi grabų. Beje, ir galiūnės Indrāja (lyg ir saulės duktė) ir Salija (vandens galybės valdovė) amžinai nesutaria, nors pagal kai kurias pasakas ir esančios seserys“.

Tauragnai Šimkūnaitei buvo pasaulio centras, dvasinė tėvynė. Čia ji mėgdavo sugrįžti, pabendrauti su jaunystės draugėmis. Tauragnų kultūros centre buvo iškilmingai švenčiamos garsiosios moters sukaktys. Teko dalyvauti paskutiniame, 75-erių metų, jubiliejuje. Perpildyta salė, kalbos, dainos, suaugusių ir vaikų klegesys, gausybė gėlių, o tarp jų sėdi tarsi kokia karalienė, kaip visada, šmaikštaus žodžio nestokojanti žiniuonė. Tokia ir išliks daugelio sukakties dalyvių atmintyje, nes netrukus atgulė amžino poilsio šalia tėvų Tauragnų kapinėse. Tačiau net ir palikusi žemiškojo pasaulio džiaugsmus ir rūpesčius daktarė toliau padeda žmonėms, dalija dovanas. Antai interneto paieškos juostoje surinkus „Šimkūnaitės“ iškart išsoka nuoroda „Šimkūnaitės arbata nuo nervų“. Ji yra sudariusi gausybę receptų, pagal kuriuos gaminamos arbatos, padedančios įveikti įvairius negalavimus. Ir ne tik arbatos garsina Šimkūnaitę, bet ir kitokie sveiko gyvenimo patarimai, kuriuos vien Žuvėdros leidykla paskleidė penkiose ar šešiose knygosė, o naujaisią – „Sveiko gyvenimo paslaptys“ – 2018 m. išleido leidykla „Obuolys“. Tauragniškiamis ir jų kaimynams žiniuonė padovanojo saulės dukters Indrajos mitologines sakmes⁴, savitą epą, pakylėjusį mylimą kraštą į senų garbingų genčių gretas.

Tauragnai nepamiršo savo žiniuonės, čia pasitinka ją primenantys ženklai: auga, žydi ir uogas nokina žmonių pasodintas Gesios vyšnių sodas, ošia jos vardu pavadintai mokyklai (dabar tai Utenos Krašuoos progimnazijos Tauragnų Eugenijos Šimkūnaitės mokykla) padovanotas miškas, gražiai sutvarkyta jos ir tėvų kapavietė. Daktarė pagerbta vietos muziejuose – Tauragnų krašto (Kultūros centre) ir mokykloje įsikūrusiame. Prisimena Eugeniją Šimkūnaitę ir visa Lietuva. Vilniuje, Lazdynų mikrorajone, jos vardu pavadinta gatvė, Eugenijos Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondas kviečia į memorialinę ekspoziciją, įrengtą daktarės bute Erfurto g. 4–42, o greta esančiame parkelyje pastatytas atminimo akmuo su prasmingais daktarės žodžiais „Saulėle, Motule, dangun eidama, neaplenk Žemės mūsų“ (skulptorius Jonas Gencevičius). Kaune įsikūrusio Lietuvos medicinos ir farmacijos istorijos muziejaus pasididžiavimas – Žiniuonės skulptūra, sukurta ukrainiečių skulptoriaus Spartako Britano. Lietuvos Seimas 2020-uosius paskelbė Eugenijos Šimkūnaitės metais, o Utenos apskritis Tauragnus – Mažąją kultūros sostinę. Daktarės šimtmečiui skirti renginiai pasklis po visą šalį.

³ Autorė rašo *Sėla*, nors tarmiškai yra *Sėlā*, taigi į bendrinę kalbą (bk.) atstatytina *Sėlė*, plg. tarm. *saulā* ir bk. *saulė*.

⁴ Žr. Eugenija Šimkūnaitė. *Indrāja – Saulės duktė*. Vilnius: UAB „Valstiečių laikraštis“, 1999, 126 p. Indrajos žemė, vaizdingais Šimkūnaitės žodžiais tariant, „tai visa, ką akys užmato įlipus Salako bažnyčios bokštan“.